

Virva Liski

”Vain veri yksin ei ole invaliditeetin merkki”

*Henkiset invalidit ja psyykkisesti sotavammaiset
valkoisessa Suomessa 1918–1939*

Tämä artikkeli käsittelee valkoisten veteraani- ja sotainvalidiorganisaatioiden piirissä sotienvälisenä aikana käytyä keskustelua Suomen vuoden 1918 sisällissodan valkoisella puolella sotineiden miesten psyykkisistä vammoista. Artikkelini pääkysymys on, miten henkiseen haavoittumiseen ja psyykkiseen sotavammaisuuteen suhtauduttiin valkoisten veteraani- ja invalidiorganisaatioissa, ja miten tämä näkyi aikalaiskeskusteluissa ja korvauskäytännöissä. Aineistoni koostuu Kansallisarkistossa säilytettävistä valkoisten sotainvalidieläkekemuksista, Vapaussodan rintamamiesliiton elämäkerta-aineistosta, valkoisen veteraani- ja invalidiliikkeen aikakauslehdissä, kuten *Vapaussodan invalidiidi*, *Jääkäri-invalidiidi* ja *Rintamamies*, ilmestyneistä kirjoituksista, sanomalehtikirjoituksista sekä invalidieläkkeiden lainvalmisteluun ja sotainvalideista tehtyihin tilastoihin liittyneistä tausta-aineistoista.

Väitän, että vuoden 1918 seurauksena virallisen sotainvalidistatuksen saaneiden joukossa oli myös psyykkisesti haavoittuneita. Eläkemyöntöjen ulkopuolelle jäi kuitenkin suuri joukko henkisesti vammautuneita veteraaneja, vaikka näihin tapauksiin suhtauduttiin armeijan silmäätekevien sekä valkoisten veteraani- ja invalidiorga-

nisaatioiden puolelta hyvin empaattisesti. Niin sanottu ”henkinen invaliditeetti” oli näiden toimijoiden käsityksissä paitsi välitön sotatrauma, myös laaja-alainen, pitkäaikainen ja sosiaalinen yksilön ja yhteisön vuorovaikutusta määrittävä ja myös siitä syntyvä psyykinen rajoite. Lisäksi esitän, että sisällissodan jälkeisiin mielenterveysongelmiin suhtautuminen oli Suomessa ideologisesti väritynyttä ja poliittisilla voimatekijöillä oli suuri merkitys sotavammaisuuden ja sen kompensoinnin määrittelyssä. Tarkastelen aikalaislähteistä nousevaa, valkoisen Suomen kontekstissa arvonimenä käytetyn ”invalidiidi”-käsitteen¹ määrittelyä psyykkisesti vammautuneiden kohdalla ja sitä, miten näiden henkilöiden vammaisuutta tai toimintakyvyttömyyttä konstruointiin, arvoitettiin ja merkityksellistettiin.

Suomalaista sotatraumaa on aiemmin tutkittu pääosin toisen maailmansodan osalta.² Myös sotavammaisuuden historiassa toinen maailmansota on korostunut.³ Tutkimukseni asemoituu toisen aallon historiallisen traumatutkimuksen⁴ ja vammaisuuden historian tutkimuksen risteyskohtaan.⁵ Sodat ovat kenties suurimpia yksittäisiä laajamittaista vammautumista aiheuttavia tapahtumia. Sotavammaisuus on myös kaikilla määrittänyt vammaisten avustusmuotoja,

1. Käytän tekstissä ”invalidi”-sanaa silloin, kun se on empiiristen aikalaismateriaalien esittelyn kannalta olennaista.

2. Ville Kivimäki, *Battled Nerves. Finnish Soldiers' War Experience, Trauma, and Military Psychiatry, 1941–44*. Åbo Akademi 2013. Sotienvälisen ajan osalta Jussi Jalonen on ansiokkaasti käsitellyt jääkäreiden sotatraumoja ja jääkärien keskustelua ”henkisestä invaliditeetista” artikkelissaan Jussi Jalonen, *War neurosis and Politics of Trauma among the Finnish Jägers, 1915–1939*. *Lähde. Historiatieteellinen aikakauskirja* 6 (2009), 75–91.

3. Ks. esim. Tuomas Hoppu, *Sotainvalidit edellä käyden - vammoista huolimatta. Sotainvalidien Veljesliitto 75 vuotta*. Sotainvalidien Veljesliitto 2015.

4. Marc Micale, *Toward a Global History of Trauma*. Teoksessa Jason Crouthamel & Peter Leese (toim.) *Psychological Trauma and the Legacies of the First World War*. Palgrave Macmillan 2017.

5. Catherine Kudlick, *Social history of Medicine and Disability History*. Teoksessa Michael Rembis, Catherine Kudlick, & Kim E. Nielsen (toim.) *Oxford Handbook of Disability History*. Oxford University Press 2018.

korvausjärjestelmiä ja järjestäytymistä.⁶ Sodan aiheuttama vammautuminen ja sotainvalidieläkehakemukset paljastavat sodan seurausten arki- ja eletyn kokemuksellisuuden.⁷

Sisällissotatilanteelle ominainen sotiminen oman maan kansalaisia, jopa tuttuja tai sukulaisia vastaan, sekä sodanjälkeinen arki samoilla paikkakunnilla ja työmailla aiheutti valtiodenvälisistä konflikteista poikkeavan tilanteen sekä sotatruuman synnylle että sen myöhemmälle yksilölliselle ja yhteiskunnalliselle käsittelylle.⁸ Sisällissodan voittaneen osapuolen sotavammaisuutta tarkastelemalla pyrin hahmottamaan psyykkiseen vammaisuuteen liittyneitä stigmoja ja sitä, kuinka tietyt tai tietynlaiset vammaisryhmät voivat saada etuoikeuksia.

Valkoisen Suomen perintöä sekä rintamamiesliikkeen, oikeistoradikalismien ja fasisin liikehdinnän historiaa on usein tarkasteltu kollektiivisen muistokulttuurin tai poliittisen aktivismin näkökulmasta.⁹ Osin tämän takia sotienvälisen ajan oikeiston ja niin sanotun valkoisen Suomen historiaa on määrittänyt mieskuva, joka korostaa isänmaallisuutta, uhrautuvuutta ja yhteiskunnallista aktiivisuutta, mutta myös pystyvyyttä sekä fyysistä ja psyykkistä kestävyyttä. Korvaushakemukset, henkisten invalidien ympärillä käyty keskustelu sekä vammaisuutta ja fyysistä tai

psyykkistä rajoitteisuutta kartoittavat näkökulmat osaltaan vahvistavat, mutta myös laajentavat näitä käsityksiä ja tuottavat siten hieman erilaisen näkökulman vuoden 1918 jälkeiseen Suomeen ja valkoisten mieskulttuuriin.

En käsittele artikkelissa suomalaisten lääkärin ja psykiatrin psyykkistä sotavammaisuutta koskevia näkemyksiä, vaan keskityn siihen, miten sisällissotaan osallistuneet maallikot kuvasivat ja määrittivät valkoisten sotatraumaa ja psyykkistä sotavammaisuutta.¹⁰ En myöskään käsittele punaisella puolella sotaan osallistuneiden psyykkisiä vammoja.¹¹ Kartoitan aluksi valkoisten sotavammaisten korvauskäytäntöjä ja lyhyesti niissä sovellettuja lääketieteellisiä näkemyksiä psyykkisten sotavammojen etiologiasta. Sen jälkeen siirryn käsittelemään valkoisen Suomen veteraani- ja invalidijärjestöjen piirissä käytyä keskustelua ”henkisestä invaliditeetista”. Lopuksi seuraavat johtopäätökset.

Valkoisten invalidikorvauskäytännöt 1919–1937

Kaatuneitten joukossa näin erään miehen, joka makasi puun juurella vatsallaan. Huomattuani, ettei hänestä ollut vuotanut verta, käänsin hänet selälleen. Mies eli ja tuijotti lasimaisilla silmillään suoraan ylöspäin.

6. Joanna Bourke, *Dismembering the Male. Men's Bodies, Britain and the Great War*. Reaktion Books 1999; Deborah Cohen, *The War Come Home. Disabled Veterans in Britain and Germany, 1914–1939*. University of California Press 2001; David Gerber, *Disabled veterans in history*. University of Michigan Press 2012.
7. Paul Lerner, *Hysterical Men. War, Psychiatry, and the Politics of Trauma in Germany, 1890–1930*. Cornell University Press 2003.
8. Stanley G. Payne, *Civil War in Europe, 1905–1949*. Cambridge University Press 2011; Julián Casanova, Civil Wars, Revolutions and Counterrevolutions in Finland, Spain, and Greece (1918–1949). A Comparative Analysis. *International Journal of Politics, Culture, and Society* 13 (2000), 515–537; Olga Villasante, “War neurosis” during the Spanish Civil War (1936–39), *History of Psychiatry* 21 (2010), 424–435; Paloma Vázquez de la Torre & Olga Villasante, Psychiatric Care at a National Mental Institution During the Spanish Civil War (1936–39). Santa Isabel de Leganés. *History of Psychiatry* 27 (2016), 51–64; Rafael Huertas, Spanish Psychiatry. The Second Republic, the Civil War, and the Aftermath. *International Journal of Mental Health* 35 (2006), 54–65; Sean Guillory, The Shattered Self of Komsomol Civil War Memoirs. *Slavic Review* 71 (2012), 546–565.
9. Tuomas Tepora, *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Helsingin yliopisto 2011; Miika Siironen, *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino 2012; Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava 1985; Aapo Roselius, *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Suomen Tiedeseura 2010. Oula Silvennoinen, Aapo Roselius & Marko Tikka, *Suomalaiset Fasistit. Mustan Sarastuksen Airuet*. WSOY 2016.
10. Kriittinen suhtautuminen ’medikalisoivaan’ lähestymistapaan (*medical model*) on vammaisuuden historian tutkimuksen keskeisiä teemoja. Psykiatristen näkemysten tutkimus on kuitenkin käsittelemäni ilmiön kannalta hyvin tärkeää. Rembis, Kudlick & Nielsen (toim.) 2018, 4; Beth Linker, On the Borderland of Medical and Disability History. A Survey of the Fields. *Bulletin of the History of Medicine* 87 (2013), 499–535; Gerber 2012.
11. Punainvalidit otettiin invalidieläkkeen piiriin vasta 1940. Lisätietoja rintamalla olleiden punaisten medikalisoituista sotatraumoista on löydettävissä esimerkiksi valtiolisten ja kunnallisten mielisairaaloiden potilasaineistoista, ja erityisesti punavankileirien sairaaloiden potilaspäiväkirjoista. Suomenlinnan vankileirillä oli oma osastonsa hermotaudeista kärsiville punavangeille. Ks. esim. KA (Kansallisarkisto). Sotavankilaitoksen arkisto. Suomenlinnan sotavankileirin arkisto. Hermotautiosaston potilaspäiväkirjat.

- Oletteko haavoittunut? kysyin.
- En tiedä.
- Minkä vuoksi olette jääneet toisten joukosta?
- En tiedä.

Tein hänelle vielä useita kysymyksiä, mutta vastaus oli aina sama: ”en tiedä”. Käänsin miehen takaisin vatsalleen ja jätin hänet siihen. Hänen hermonsia eivät olleet kestäneet sodankäyntiä. Kuoleman kammo oli hänet jäykistänyt.¹²

Suomen sisällissodassa ja sen seurauksena esiintyi erilaisia psyykkisiä sotavammoja.¹³ Kolme ja puoli kuukautta kestänyt sota oli lyhyt, joten rintamalla toimineet valkoisten lääkärit eivät joutuneet pohtimaan laajamittaisesti psyykkisesti sairastuneiden sotilaiden palautusta rintamalle tai heidän hoitoaan rintaman takana. Riippui täysin lääkäristä, palautettiinkö ”tärähtäneet”, ”heikot”, ”järkyttyneet”, ”hysteriset”, ”kranaattikonduusion” saaneet ja ”räjähdysten takia yleisesti hervottomat” takaisin joukkoihin vai ei.¹⁴ Osa lähetettiin pikaisesti pois rintamalta, mutta joissain tapauksissa joukkuetoverit joutuivat raaamaan takaisin rintamalle lähetettyä, toimintakyvyttömäksi pelästynyttä poikaa taistelusta ja kaupungista toiseen.¹⁵ Järkyttyneitä lääkittiin lähinnä valeriaanalla ja konjakilla.¹⁶ Pitkänimessä väliaikaisen sotasairaalan lääkärinä toimineen psykiatri Hannes Heikinheimon mielestä useimpien mielenmasennukseen ja hermostuneisuuteen lääkärinapua hakeneiden sotilaiden ainoana tautina oli liian nuori ikä:

He olivat säällittäviä. He pyysivät lääkärintodistusta päästäkseen vapaiksi sotapalveluksesta, johon olivat itse vapaaehtoisesti antautuneet,

mutta kun ei heissä ollut suoranaista sairautta, en katsonut voivani heille pelkän nuoren iän perusteella lääkärintodistusta antaa, koska sellainen selviää paremmin – papintodistuksesta.¹⁷

Useimmat mieleltään vammautuneet palasivat sodan jälkeen kotiinsa. Jos heillä oli perhe, joka kykeni huolehtimaan heistä, he usein myös pysyivät kotona. Osa kotiutetuista päätyi mielisairaaloihin, joskin osan kohdalla tämä tapahtui vasta useiden vuosien päästä. Tosin esimerkiksi Pitkänimien mielisairaalaan tulvehti heti sodan päätyttyä muutaman kuukauden ajan niin paljon sotatapahtumien aikana äkillisesti alkaneita psyykköoseja, ettei muita sairaita voitu ottaa vastaan.¹⁸

Valkoisella puolella sisällissotaan osallistuneita avustettiin eri tavoin heti sodan päättymisestä lähtien. Vapaussodan suorituskomitea maksoi sodan aikana haavoittuneille ja sairastuneille takautuvasti palkkaa, vaatetuskuuluja sekä päivärahoja sairaalaloajalta.¹⁹ Suorituskomitealle tulvineista kyselyistä johtuen huomattiin pian, että laajempi invalidieläkejärjestelmä oli tarpeellinen.²⁰ Täten Suomen valtio maksoi valkoisella puolella haavoittuneille tai sairastuneille sotilaille tai näiden perheille invalidikorvauksia huhtikuusta 1919 alkaen.²¹

Invalidikorvauksen ehtona oli, että vamma tai sairaus oli selvästi osoitettavissa sodasta johtuneeksi, ja että se alensi henkilön työkykyä vähintään 10 prosenttia. Korvauslaki uudistettiin pitkälti valkoisten veteraaniaktivistien painostuksesta vuonna 1931. Ennen lakiuudistusta Saksassa haavoittuneita jääkäreitä tai irredenttisotaretkillä Virossa, Aunuksessa, Vienassa ja Itä-Karjalassa haavoittuneita ei katsottu kuuluvaksi korvauslain piiriin.²²

12. Aarne Mauri Kuula. Haavoittumiseni. *Jääkäri-invaliidi* 1930, 66.

13. Helena Hirvonen, *Suomalaisen psykiatriatieteen juuria etsimässä. Psykiatria tieteenä ja käytäntönä 1800-luvulta vuoteen 1930*. Itä-Suomen yliopisto 2014, 203–205; Petteri Pietikäinen, *Kipeät sielut. Hulluuden historia Suomessa*. Gaudeamus 2020, 125–164.

14. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia.

15. KA, Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, Huolto- ja väestönsasto, Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön huolto- ja väestönsaston köyhäinhuoltoarkisto, Saapuneet asiakirjat vuoden 1918 invalideihin liittyen.

16. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia.

17. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia.

18. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia. Ks. myös Pietikäinen 2020, 126–142.

19. KA, Vapaussodan suorituskomitean arkisto, Suorituskomitean asiakirjat, Maksettuja invaliidimaksuja, 310.

20. KA, Vapaussodan suorituskomitean arkisto, Suorituskomitean asiakirjat, Maksettuja invaliidimaksuja, 310.

21. Varatuomari Inkeri Ahlroth, Katsaus invalideja koskevaan lainsäädäntöömme. *Vapaussodan invaliidi* 3 (1933), 49–52.

22. Miten eläkkeitä on haettava? *Vapaussodan invaliidi* 1/1932, 5–7.

Vuoden 1931 uudistus sai myös taustatukea sosiaaliministeriön sotainvalidien oloja Suomessa kartoittaneesta tilastollisesta erikoistutkimuksesta, jonka tuloksena todettiin invalidien taloudellisten ja terveydellisten olojen heikkous. Tutkimuksen mukaan vakainaista eläkettä nauttivista noin tuhannesta invalidista 20 oli ”mielisairaita”. Tähän lukuun ei laskettu niitä invalideja, jotka olivat lisäksi muutoin haavoittuneita tai niitä, joilla oli ”pää muutoin vioittunut”. Lisäksi tutkimuksessa todettiin, että useat eläkkeeseen oikeutetut eivät olleet hakeneet sitä määräjän puitteissa, ja osalla sodassa saadut vammat olivat alkaneet vaivata vasta vuoden 1919 lain määräjän hakuajan jälkeen.²³

Vaikka jääkärit, ”heimosoturit” ja ne, joiden vammojen tai sairauksien katsottiin työkyvyn kannalta merkittävästi pahentuneen, saatiin vuonna 1931 invalidieläkkeen piiriin, tyytymättömyys eläkeuudistukseen oli ilmeinen. Aktivisteja suututti se, että Tarton vuoden 1920 ”häpeärauhan” jälkeisten kahakoiden aiheuttamia invalideetteja ei korvattu, eikä taannehtivaa eläkettä myönnetty esimerkiksi invalidille, joka oli ollut vuosikaudet lähes täysin halvautunut ja mielisairas. Vakuutusneuvoston johtajaa ja liutaa maalaisliittolaisia epäiltiin vasemmistolaisuudesta ja puoluepoliittisista lehmänkaupoista.²⁴ Suurimaksi ongelmaksi muodostui se, että sodan ja vamman tai sairauden kausaalisuhte tuli osoittaa lääkärinlausunnolla. Kaikki lääkärit eivät suostuneet kirjoittamaan valalla todistuksia, joissa sota katsottaisiin suoraan esimerkiksi mielisairaudesta, varsinkaan myöhemmin puhjenneen, syyksi. Lisäksi valtaosa mielenterveysongelmista kärsivistä ei todennäköisesti kuulunut invalidiliittoon eivätkä he kyenneet, ehtineet tai edes tienneet anoa eläkettä.²⁵

Invalidiaktivistit tekivätkin vuosien 1931 ja 1937 välisenä aikana hartiavoimin töitä, jotta lakia saatiin tältä osin muutettua. Ylimääräisten invalidieläkkeiden hakukierros järjestettiin lopulta

vuonna 1937. Merkittävää vuoden 1937 uudistuksessa henkisten invalidien kannalta olivat kolmannen pykälän kohdat c. ja f., joiden mukaan eläke voitiin myöntää

c) sotainvalidille tai hänen omaiselleen ruumiinvamman tai sairauden johdosta, jos on *todennäköistä*, että I pykälässä tarkoitetuille sotatoimille ominaiset erikoiset olosuhteet ovat aiheuttaneet tahi olennaisesti vaikuttaneet sairauden myöhempään puhkeamiseen tai esiintymiseen

f) sotainvalidille tai hänen jälkeensä jääneelle omaiselleen muissakin erittäin säällittävissä tapauksissa²⁶

Hakijoita kehoitettiin nyt painottamaan, että vamma tai sairaus oli *todennäköisesti* sodasta johtuva, ja suojeluskuntia ja Lotta Svärdiä kannustettiin tukemaan kaikkia oman paikkakunnan eläkkeettömiä invalideja hakemuksen teossa. Paikkakunnan papit, opettajat ja suojeluskuntalaiset kutsuttiin antamaan todistuksia invalideille, sillä lääkärintodistusten ohella muidenkin luotettavien todistajien lausunnot otettiin huomioon eläkkeestä päätettäessä.²⁷

Vaikeuksista huolimatta sodan aiheuttamaksi katsottujen mielenterveysongelmien perusteella myönnettiin invalidieläkkeitä kaikilla korvauskierroksilla (1919, 1931 ja 1937). Jo vuoden 1919 korvauskierroksella myönnettiin eläkkeitä psyykkisen sotavamman perusteella. Diagnoosina olivat muun muassa kommotiopsykoosi, hysteerinen neurasthenia, neurasthenia, yleinen hermostuneisuus, traumaattinen neuroosi, traumaattinen epilepsia, päänsärky, raajojen liikerautojen kapeus, toispuoliset selittämättömät halvaukset, tuska, hystertia ja vatsahaava.²⁸ Suomen armeijan ylilääkäri ja myöhempi suojeluskuntien ylilääkäri Hjalmar von Bonsdorff²⁹ on teoksessaan *Sjukvårdstjänsten i Finlands Frihetskrig* las-

23. Suomen sotainvalidien olot. Tilastollinen tutkimus. *Sosiaalinen aikakauskirja* (1930), vihko 9–10.

24. Onko uusi invalidilaki mennyt hukkaan? *Vapaussodan invalidi* 4/1932, 91–93. Aimo Lahti, Uusi eläkelaki eduskunnassa. *Vapaussodan invalidi* 3/1931, 36.

25. Niilo Mäki, Pohja riittävän laveaksi. *Vapaussodan invalidi* 2/1940, 24–25.

26. Ylimääräiset eläkkeet ja avustukset. *Vapaussodan invalidi* 4/1937, 125–127. Kursivointi tekijän.

27. Ylimääräiset eläkkeet ja avustukset. *Vapaussodan invalidi* 4/1937, 125–127.

28. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit.

29. Lääkäri Bonsdorffia ei pidä sekoittaa täyskaimaansa, kontra-amiraali Hjalmar von Bonsdorffiin (1869–1945), Isänmaallisen Kansanliikkeen perustajaan ja tunnettuun kansallissosialistiin.

kenut kaikki 47 myönnettyä eläkettä ”Kontusion, kommotion” -ryhmään, eli käytännössä aivotärähdyksen saaneisiin.³⁰ Bonsdorff sivuaa aihetta vuonna 1932 julkaistussa teoksessaan vain lyhyesti.³¹ Hän oli kuitenkin käsitellyt traumaattista neuroosia laajemmin käsikirjoituksensa taustoituvaiheessa, joka jäi lopullisesta julkaisusta pois.³²

Bonsdorff mukaili muistiinpanoissaan saksalaisen neurologin Herman Oppenheimin (1858–1919) työhön perustuvaa käsitystä traumaattisen neuroosin etiologiasta. Bonsdorff ilmaisi tyytyväisyytensä siitä, että vanhanaikainen käsitys neurooseista simulaatioina tai agravaationa, siis joko teeskentelynä tai oireiden lioitteluna, oli hylätty.³³ Bonsdorff arveli, että psyykkiset oireet saattoivat johtua räjähdysten ilmanpaineen aiheuttamista mikroskooppisista vaurioista aivokudoksessa, ja katsoi näin ollen useimpien psyykkisesti oirehtivien kärsivän traumaattisesta neuroosista. Psyykkiset haavoittumiset hyväksyttiin näin ollen invalidieläkkeen perusteeksi. Tämä ei kuitenkaan käytännössä riittänyt invalidiaktiivisteille, joiden mukaan psyykinen sotavammaisuus oli välitöntä traumaattista reaktiota laaja-alaisempi ja kauaskantoisempi, todellista sotainvaliditeettia aiheuttava ilmiö. Vuosien 1931 ja 1937 lakimuutokset eivät syntyneet tyhjistä, vaan olivat pitkällisen poliittisen lobbauksen, mielipidekirjoittelun ja psyykkisen sotavammaisuuden jatkuvan uudelleenmäärittelyn tulos.

Invalidi- ja veteraaniliike psyykkisen sotavammaisuuden määrittäjänä

Vuonna 1924 perustettu Vapaussodan invalidiliitto (VIL) ja vuodesta 1928 alkaen julkaistu *Vapaussodan invalidiidi* olivat sotainvalidien asian kiihkeimpiä ajajia, ja lehti piti myös sodassa

”sielullisia vammoja” saaneiden asiaa jatkuvasti esillä.³⁴ Invalidiliitto oli paperilla puoluepoliittisesti sitoutumaton, mutta antoi varauksettoman tukensa esimerkiksi Lapuan liikkeelle.³⁵ Invalidiliitto oli jääkärijohtoinen: järjestöä johti peräti 52 vuotta jääkärieversti Matti Laurila, vakituisena hallituksen jäsenenä oli jääkärieverstilutnantti Jalo Veikko Heikinheimo ja sihteerinä kansallissosialistinen jääkäriväpeli Gunnar Lindqvist.

Jääkäriliiton vuodesta 1928 alkaen julkaiseman *Jääkäri-invalididin* toimituskunta koostui niin ikään pääosin Suomen armeijan silmäätekevistä entisistä jääkäreistä. Erityisen aktiivisena henkisten invalidien puolustajan esiintyi jääkärieversti Lasse Leander, joka oli puolustusministeriön sota-asiodenosaston päällikkö vuodesta 1922. Leander toimi Jääkäriliitossa aktiivisesti, mutta oli myös Vapaussodan Invalidiliiton hallituksen jäsen. Invalidiaktiivisteilla oli poliittista vaikutusvaltaa ja he myös osallistuivat aktiivisesti invalidieläkkeiden valmistelu- ja myöntöprosesseihin.

Puolustusministeriön toimeksiannosta Leander oli päävastuussa vuoden 1931 invalidieläkelakiuudistuksen asetusehdotuksen valmistelusta varatuomari Eino E. Louhion kanssa. Leander piti kirjoituksissaan esillä henkistä sotainvaliditeettia ja entisten jääkäreiden ja valkoisten sotilaiden vaikeutta sopeutua rauhan aikaan.³⁶ Invalidieläkeprosessia vakuutusneuvostossa johtanut varatuomari Inkeri Ahlroth oli invalidiaktivisti, ja toimi vapaaehtoisena Kyyhkylän invalidikodissa. Myös jääkärit ja Suomen armeijan silmäätekevät Aarne Sihvo, Martti Wallenius ja Paavo Talvela ottivat kantaa henkisesti haavoittuneiden puolesta, kuten Jussi Jalonen on aiemmin osoittanut.³⁷

Myös vuonna 1929 perustettu veteraanijärjestö Vapaussodan Rintamamiesliitto (VRL) omaksui henkisten invalidien asian osaksi agendaansa.

30. Hjalmar von Bonsdorff, *Sjukvårdstjänsten i Finlands Frihetskrig*. Söderström & co. Aktiebolag 1931, 440.

31. Hjalmar von Bonsdorff, *Sjukvårdstjänsten i Finlands Frihetskrig*. Söderström & co. Aktiebolag 1931, 441.

32. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit.

33. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit.

34. Useimmissa invalideja käsittelevissä kirjoituksissa mainitaan ruumiillisen lisäksi sielun terveyden menetys. Ks. esim. Invalidiiden oikeuksia ja velvollisuuksia. *Vapaussodan invalidiidi* 1/1931, 3; Eversti W.E. Tuompo. 15 vuotta sitten. *Vapaussodan invalidiidi* 1/1933, 3; J.W.T. Hekin ovat invalideja. *Vapaussodan invalidiidi* 2/1933, 22.

35. Kommunismi on Suomessa tuhattava *Vapaussodan invalidiidi* 4/1930, 56–58.

36. Ks. esim. Lasse Leander: Eivätkö hekin ole jääkäri-invalidiideja? *Jääkäri-invalidiidi* 1/1932, 16–19.

37. ks. Jalonen 2009. K.M Wallenius. Invalidien puolesta. *Jääkäri-invalidiidi* 1/1930, 19–20. Myös esim. Talvela Jääkäriliitolle pitämässään puheessa vuonna 1934: ”Sodan moninaiset järkytykset, jyrkät elämänmuutokset ja kohtalon myöhempi ankeus ovat lisäksi horjuttaneet monen hermoston tasapainotilaa tehden ulkonaisesti vammattomista miehistä henkilöitä invalideja. Meiltä parempiosaisilta odottavat nämä kaikki apua ja ymmärrystä.” *Ilkka* 27.2.1934, 5.

Henkiset invalidit mainittiin VRL:n vuoden 1932 järjestöohjelman kohdassa 5:

Liitto tahtoo huolehtia siitä, että valkoisen armeijan invaliidit saavat kulloinkin vallitsevaa elintasoa vastaavan eläkkeen valtion varoista sekä että myöskin n.k. henkiset invaliidit saavat asianmukaista hoitoa ja että invaliidiiden asemaa muuten tuetaan.³⁸

Henkisille invalideille jopa puuhattiin omaa topilaskotia Vapaussodan Invalidiliiton omistamien Kyyhkylän invalidikodin, Suitian työkodin ja vuonna 1938 saadun Runnin terveyskylpylän lisäksi.³⁹ Myös Suomen Punaisen Ristin invalidikomitea kustansi mielisairaille sotainvalideille parantolahoitoa piirimielisairaaloissa ja Kamion parantolassa.⁴⁰

Henkistä invaliditeettia käsittelevillä kirjoituksilla pyrittiin herättämään myötätuntoa,

■ Kuva 1. Vapaussodan invalidiliiton vuosikokous Helsingissä 1932. Kuvaaja: Pietinen. Lähde: Museovirasto, Historian kuvakokoelma, Pietisen kokoelma, HK19670603:5588.

mutta niiden kautta invalidiaktivistit tulivat myös kuvanneeksi sitä, miten psyykkinen sotavammaisuus määriteltiin veteraaniliikkeen omassa piirissä. Henkisiä invalideja koskevassa keskustelussa on erotettavissa kolme pääteemaa: 1) patologian ja pelkuruuden kieltäminen 2) psyykkisen sotainvaliditeetin laaja-alaisen, pitkäaikaisen ja latentisti puhkeavan luonteen korostaminen sekä 3) mielenterveys hyväksyttynä menneenä ja tulevana uhrina isänmaalle. Seuraavaksi analysoin näiden yhdistysten aikakauslehtien kirjoituksia koskien niin sanottuja henkisiä invalideja: sisällissodassa, jääkärikaudella ja irredenttisodissa tai niiden seurauksena mielenterveytensä menettäneitä valkoisia veteraaneja.

38. Ylimääräisen edustajakokouksen hyväksymä V.R.L.:n ohjelma. *Rintamamies* 29/1932 (10.10.), 1.

39. Runnin lähdeä pidettiin lupaavana hoitomuotona myös hermosairaille. Alvar Wilksa. Runnin mahdollisuuksista terveyskylpylänä. *Vapaussodan invaliidi* 2/1938, 70.

40. Ks. esim. Suomen Punaisen Ristin Invalidikomitean toiminta v.1930. *Vapaussodan invaliidi* 1 (1931), 6; Suomen Punaisen Ristin Invalidikomitean toiminta v. 1931. *Vapaussodan invaliidi* 1/1932, 8.

Patologian ja pelkuruuden kieltäminen

Useissa ensimmäisen maailmansodan osantajamaissa psykiatrit ja lääkärit päätyivät korostamaan yksilön sisäisiä ja perinnöllisiä tekijöitä sotaneuroosien syynä.⁴¹ Koska kukaan ei tarkkaan tiennyt, mistä sotaneuroosit johtuivat, perinnöllinen selitysmalli saattoi olla kaikkien, myös potilaan, kannalta helpottava. Sodan järjettömyyden ja väkivallan seurauksia ihmiselämälle ei tarvinnut kohdata, kun mielenjärkytys voitiin laittaa luonnon syyksi. Toisaalta Oppenheimin fyysisiä ympäristötekijöitä korostava selitysmalli sotaneuroosien aiheuttajana sai kaikissa sotakäydyissä maissa laajaa kannatusta nimenomaan rintamamiesten itsensä keskuudessa, sillä tällöin sotaneurootikko sai olla haavoittunut sotainvalidi siinä missä sotasokeat tai raajansa sodassa menettäneetkin.⁴²

Mielen sairaudet yhdistettiin kuitenkin sotienvälisenä aikana vahvasti degeneraatioon, perinnöllisiin sairauksiin ja suvun rappeutumiseen. Koska valkoisten muistokulttuurissa vuoden 1918 muisto korosti sankaruutta, puhdasta talonpoikaisarmeijaa ja nuoresta terveestä uhrista syntyvää isänmaata, sekä vapaustaistelijoiden spekulatiivinen perinnöllinen alttius että sota itsessään mielenterveysongelmien aiheuttajana olivat lähtökohtaisesti ongelmallisia vaihtoehtoja. Uhrin piti puhdistaa ja pyhittää, ei tahmata isänmaata. Valkoisten sotapropagandassa punaisia oli pidetty degeneroituneina jätkinä ja rikollisena

aineksena. Punaiset edustivatkin tässä asetelmassa patologista mieheyden puutetta: epäisänmaallisuutta, pelkuruutta, hajoavuutta ja vallankumouksellisuutta.⁴³ Samoja ominaisuuksia ei voitu liittää talonpoikaisarmeijaan. Valkoisten piti edustaa tervettä maskuliinisuutta: isänmaalista, uhrautuvaa ja taloudellisesti tuottavaa.⁴⁴

Sodassa traumatisoituneet valkoiset olivat siis sekä maskuliinisuuden ihanteiden, lääketieteellisen mieli–ruumis-jaottelun että poliittisen polarisaation kannalta kiusallisella rajapinnalla. Valkoisten keskuudessa huomattiin pian, että sodassa psyykkisesti vammautuneiden lukumäärä oli ”liian suuri ollakseen normaali”.⁴⁵ *Rintamamies*-lehden päätoimittaja Lauri Yrjölä veti tästä havainnosta sen johtopäätöksen, ”ettei se [henkinen invaliditeetti] johdu yksinomaan luonteen heikkoudesta vaan täytyy siihen olla vaikuttamassa myös jotain muuta ja syvempää.”⁴⁶

Kuten monessa muussakin ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä veteraaniorganisatiossa,⁴⁷ valkoisten veteraaniliikkeessä mielenterveysongelmia päädyttiin parhaan mukaan ymmärtämään, vaikka sen ilmenemismuodot eivät olisi istuneet terveen ja tuottavan mieheyden ihanteisiin:

Vapaussotamme, joka toi meille lopullisesti valtiollisen itsenäisyyden, vaati tuhansien nuorten, elämänsä kukoistusvuosia elävien nuorukaisten elämän ja jätti samalla myös-

41. Ks. esim. Marie Derrien, “Entrenched from Life.” The Impossible Reintegration of Traumatized French Veterans of the Great War. Teoksessa Jason Crouthamel & Peter Leese (toim.) *Psychological Trauma and the Legacies of the First World War*. Palgrave Macmillan 2017; Gundula Gahlen, “Always had a Pronouncedly Psychopathic Predisposition.” The Significance of Class and Rank in First World War German Psychiatric Discourse. Teoksessa Jason Crouthamel & Peter Leese (toim.) *Psychological Trauma and the Legacies of the First World War*. Palgrave Macmillan 2017. Heike Karge, Making Sense of War Neurosis in Yugoslavia. Teoksessa Jason Crouthamel & Peter Leese (toim.) *Psychological Trauma and the Legacies of the First World War*. Palgrave Macmillan 2017; Mark S. Micale & Paul Lerner (toim.) *Traumatic Pasts. History, Psychiatry, and Trauma in the Modern Age, 1870–1930*. Cambridge University Press 2001.

42. Bourke 1999.

43. Myös psykiatrit esittivät tulkintoja punaisten degeneraatiosta sisällissodan syynä. Psykiatri Akseli Nikulan mukaan sisällissodassa oli kysymys niin sanotuista affektirikoksista eli tunne-elämän säätelystä rikoksista, eikä poliittisesta liikedinnästä. Nikula ei käsitellyt valkoisia tapausesimerkkeinä, koska näiden ei voittajina katsottu syyllistyneen rikoksiin. Katariina Parhi & Hannu Lauerma, Joukkosuggestion vallassa. Suomen sisällissotaan ja sitä edeltäneisiin levottomuuksiin osallistuneiden oikeuspsykiatrinen arviointi osana kansallisen eheytyksen politiikkaa. *Lähde. Historiatieteellinen Aikakauskirja* 15 (2018), 25–38, <https://lahde.journal.fi/article/view/69837> (25.2.2021).

44. Aapo Roselius, *Isänmaallinen kevät. Vapaussotamyytin alkulähteillä*. Tammi 2013.

45. Lauri E. Yrjölä, Hädänalaisten vapaussoturien asia vihdoinkin käytännöllisten toimenpiteiden alaiseksi. *Ajan Sana* 24.5.1932, 1–3.

46. Lauri E. Yrjölä, Hädänalaisten vapaussoturien asia vihdoinkin käytännöllisten toimenpiteiden alaiseksi. *Ajan Sana* 24.5.1932, 1–3.

47. Caroline Cox, *Invisible Wounds. The American Legion, Shell-Shocked Veterans, and American Society, 1919–1924*. Teoksessa M. Micale & P. Lerner (toim.) *Traumatic Pasts. History, Psychiatry, and Trauma in the Modern Age, 1870–1930*. Cambridge University Press 2001.

kin tuhansia luotien silpomia jäseniä, jotka kantajilleen joka päivä muistuttavat siitä, mitä vapautemme maksoi. Mutta se jätti ruumiillisten vammojen lisäksi usein ehkä vielä vaikeampia sielullisia vammoja. Se turmeli arvaamattoman monien sieluelämän siinä määrässä, että me joka päiväisessä elämässä olkapäitä kohauttaen saamme nimittää monia aseveljistämme rappiolla oleviksi hulttioiksi, miehiksi, jotka eivät viitsi tehdä työtä, jos sitä heille joskus tarjottaisiinkin, jotka juovat joka penninsä ja ovat siten yleisen katsantokannan mukaan parantumattomia raukoja.⁴⁸

Resuinen, humalainen, kerjäävä tai sekavasti käyttäytyvä entinen vapaussoturi ansaitsi kohdattaessa ymmärrystä ja apua. *Rintamamies*-lehti nuhteli mieleltään sairastuneisiin entisiin sotilaisiin penseästi suhtautuvia naislukijoitaan:

Moniko on tällöin tullut ajatelleeksi, miksi hän on sortunut, miksi hän on henkisesti tarmoton ja alamittainen? Ajateltakoon, että tuokin yksilö saattaa olla henkinen invalidi. Kuviteltakoon, että rintamakokemukset ovat saattaneet ehkäpä koko elämän ijäksi särkeä normaalisin, kehityskykyisen sieluelämän [...]. Ketkä muut, kuin vain ne, jotka itse ovat taistelujen kauhut eläneet, voivat täysin ymmärtää, että sota ja taistelu voivat myöskin ihmisieluja invaliideiksi saattaa? Kuka takaa, että tuokaan nuori mies on jaksanut noita syviä kokemuksiaan sieluunsa sen särkymättä sulkea. Tarvitaan myöskin kanssaihminen apua ja ymmärtämystä. Ja ne, jotka voivat apua ja ymmärtämystä sairaille sieluille eniten jakaa, ovat Suomen naiset. Suomen naiset! Älkää avutta apua pyytävää vapaussoturia oveltanne kääntäkö! Muistakaa, että sekin vähä, mistä itse ehkä voitte iloita ja nauttia, on lopultakin vain rintamamiesten teille turvaamaa!⁴⁹

Valkoinen veteraani- ja invalidiliike ei tehnyt jakoa henkisen terveyden ja sairauden, vaan rohkeuden ja pelkuruuden välille. Sodan aikana sotilaat oli jaoteltu epävirallisesti kahteen moraaliryhmään: vapaaehtoiseihin ja asevelvollisiin. Kutsuntojen kautta tulleita pidettiin herkemmin epäluotettavina simulantteina.⁵⁰ Sisällissodan valkoisen puolen lääkärit olivat yksimielisiä siitä, miten jalkapöytään tai vasemman käden kämmeneen ja sormiin haavoittuneiden kanssa tuli menetellä: kun omaan kätehen ampujat palautettiin pikaisesti takaisin joukko-osastoonsa, ei lisää enää tullut ainakaan samasta joukosta. Itse aiheutettujen ampumahaavojen peittelyssä edettiin niin pitkälle, että sotilaat keksivät laukaista aseensa määrän rievun lävitse, jolloin paljastavia ruutijäämiä ei tullut ampumahaavan ympärille.⁵¹ Käteenampujia, karkureita tai puolenvaihtajia kohtaan ei oltu lainkaan anteeksiantavaisia parinkymmenenkään vuoden jälkeen. Erään invalidin eläke todella peruttiin vuonna 1938, sillä joku oli kannellut eläkekomitealle, että sotavamma oli itse aiheutettu. Hän oli ampunut omaan käteensä päästäkseen pois rintamalta.⁵²

Onkin huomionarvoista, että pelosta henkisen invaliditeetin syynä ei puhuttu juuri lainkaan.⁵³ Vapaussoturien kohdalla psyykinen murtuminen käsitettiin pikemminkin äärimmäisenä velvollisuudentuntona ja urheutena: mies ei paennut, vaan jatkoi itsensä uhraten taistelua niin kauan kunnes katkesi.⁵⁴ Tästä samasta syystä invalidiaktivistien kirjoituksista on turha etsiä lääketieteellisiä, patologisoivia ilmauksia tai viittauksia sotaneurooseihin. ”Henkinen invalidi” oli yksinkertaisesti velvollisuudentuntoinen, herkkä ja tulinen mies, joka saattoi itsensä raihteiltaan totaalilla uhrautuvaisuudella.

Henkisiä invalideja käsittelevässä keskustelussa vapaaehtoisten ja asevelvollisten välistä jakoa ei korostettu, mutta henkinen romahtaminen oikeutettiin vapaaehtoisuudella. Vaikka

48. L.E. Yrjölä, Huomiotta jäänyt vapaussodan seuraus. *Rintamamies* 1.6.1934, 4–5.

49. Naiset ja vapaussodan invalidit. *Rintamamies* 4/1932 (1.2.), 5.

50. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia.

51. KA, Bonsdorff, Hjalmar, Henkilöarkisto, Vapaussodan invalidit, Lääkärien vastauksia.

52. KA, Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön huolto- ja väestönsuojelun osaston köyhäinhuolto-osasto arkisto, Lähetettyjen asiakirjojen toisteet vuoden 1918 invalideihin liittyen, Päätösten toisteet.

53. Aarne Kuulan kohtaaminen pelosta jäykistyneen sotilaan kanssa on tästä syystä harvinainen. Aarne Kuula. Haavoittumiseni. *Jääkäri-invalidi* 1/1930, 66.

54. Samankaltainen suhtautuminen upseeriston sotaneurooseihin on tunnistettu esim. Britanniassa ja Saksassa. Bourke 1996, 112; Gahlen 2017.

invalidiliikkeen piirissä varmasti tiedettiin, että kaikki psyykkisesti sairastuneet eivät olleet vapaaehtoisia, eivätkä välttämättä edes osallistuneet taisteluihin saati osoittaneet poikkeuksellista urhoollisuutta, esimerkkejä annettiin pääasiassa rohkeista valkoisten perheiden pojista.⁵⁵ Invalidieläkelain toisen uudistuksen kynnyksellä vuonna 1936 jääkärieversti Jalo Veikko Heikinheimo esitteli sellaisten ”todellisten invalidien” tapauksia, joiden anomukset oli aiemmilla hakukierroksilla hylätty.⁵⁶ Kirjoituksen tarkoitus oli osoittaa, millaisia hyvinkin akuutteja ja traagisia tapauksia oli vielä lähes 20 vuotta sodan jälkeen vailla oikeudenmukaista valtiollista apua.

On erittäin merkittävää, että Heikinheimo valitsi uuden eläkelain tarpeellisuuden perusteluun esimerkkitapauksiksi kolme mielisairasta entistä sotilasta. Heikinheimo kertoo vapaaehtoisina sisällissotaan lähteneistä pojista, jotka palasivat kranaattisokin tai järkyttävien kokemusten jälkeen kotiin lähes tunnistamattomina ja pysyvästi mielisairaina. Heikinheimo korosti, että kaikki olivat olleet ennen sotaa tavallisia, iloisia ja terveitä nuorukaisia. He kaikki olivat lisäksi vapaaehtoisia ja niin ”valkoisista ja kunnollisista” perheistä kuin kuvitella saattaa.⁵⁷ Vuoden 1937 lakiuudistuksen muuttunut määritelmä sodan ja sairauden *todennäköisestä* yhteydestä ja poikkeuksellisten olosuhteiden olennaisesta vaikutuksesta myöhempään sairauden puhkeamiseen takasi sen, että vuoden 1937 korvauskierroksella kaikki Heikinheimon psyykkisesti sairastuneet esimerkkitapaukset saivat lopulta invalidieläkkeen.⁵⁸

Eräs keskeinen syy henkisen invaliditeetin ymmärtämiseen oli se, että sisällissodan jälkeisen Suomen armeijan sekä invalidi- ja veteraan-

niliikkeiden johtoon kohosi pääasiassa entisiä jääkäreitä. Heillä oli rivimiehen tuntuma sotaan ja sen jälkiseurauksiin. He tiesivät, että sota *oli* kauheaa. Paavo Talvelan mukaan ”rauhan töissä ikänsä eläneiden on hyvin vaikea käsittää henkisiä invalideja”⁵⁹ Jääkärien sotienaikaiset ja etenkin sodanjälkeiset, lehdistöhuomiotakin saaneet mielenterveysongelmat⁶⁰ takasivat sen, että henkistä invalidia oli poliittisesti ja moraalisesti mahdotonta syyttää pelkuruudesta. Suomessa henkisiä invalideja varmasti haluttiin ymmärtää ja auttaa vilpittömästi, mutta muita vaihtoehtoja ei myöskään ollut. Valkoisten oli tässä asiassa pidettävä yhtä. Aseveljeys, saavutettu voitto, vastakkainasettelu epäisänmaalliseksi, degeneroituneiksi ja pelkurimaisiksi miellettyihin punaisiin ja rintamalla olleiden kohoaminen johtaviin asemiin takasivat sen, että valkoiset sotaneurootikot pelastuivat luokkasyllistämiseltä ja patologisoviltta hysteria-diagnooseilta ja saivat olla ”todellisia invalideja”.

Psyykkiset sairaudet pitkäaikaisina ja latentisti puhkeavina

Yleiseurooppalaisen rintamamieskokemuksen ytimessä oleva vaikeus sopeutua rauhanaikaan on nostettu esiin myös Suomen valkoisten kohdalla.⁶¹ Tämä vaikeus paitsi ajoi miehiä pakkoistoon omaisesti ääriilikkeisiin ja uusiin sotiin, myös vammautti. Henkisesti haavoittuneiden tarinoissa kuvataan melko laajasti henkisen järkytyksen aiheuttamia sosiaalisia ongelmia. Suoranaisten aivovamma-⁶², kranaattisokki-⁶³ ja sotaneuroosi-⁶⁴, trauma-⁶⁵ ja halvaustapausten⁶⁶ lisäksi aktivistit kuvasivat kirjoituksissaan päihteiden liikakäyttöä, köyhyyttä, työttömyyttä, perhe-elämän vaikeuksia, mielenmasennusta

55. Saman ilmiön on havainnut Caroline Cox USA:n veteraanijärjestö American Legion'n kirjoituksissa. Cox 2001.

56. V. H-o, Eläkkeettömiä invalideja. *Vapaussodan invaliidi* 3/1936, 47-49.

57. V. H-o, Eläkkeettömiä invalideja. *Vapaussodan invaliidi* 3/1936, 47-49.

58. KA, Sosiaali- ja terveysministeriö, Huolto- ja väestönosasto, Sosiaali- ja terveysministeriön huolto- ja väestönosaston köyhäinhuoltotoimiston arkisto, Saapuneet asiakirjat vuoden 1918 invalideihin liittyen.

59. *Ilkka* 27.2.1934, 5.

60. ks. Jalonen 2009.

61. Silvennoinen et al. 2016.

62. Aivovammoja ei kumma kyllä käsitelty lehdissä muutoin kuin saksalaisten esimerkkien kautta. Niilo Mäki, Saksassa on n. 25 000 aivoinvalidia. *Vapaussodan invaliidi* 3/1931, 34-35. Niilo Mäki, Maailmasodan muistoja. Aivoinvalidi Sch. - tietämättään kuuluisuus. *Vapaussodan invaliidi* 3/1932, 66-68.

63. S.S. Taube, Juhan tarina. *Vapaussodan invaliidi* 6/1938, 200-201.

64. Elli Latvala, Menneitä muistellessa. *Vapaussodan invaliidi* 3/1933, 59.

65. Sairaalassa. *Vapaussodan invaliidi* 4/1928, 40. V. H-o. Eläkkeettömiä invalideja. *Vapaussodan invaliidi* 3/1936, 47-49.

66. Ville Timonen on poissa. *Vapaussodan invaliidi* 1/1936, 10.

sekä sosiaalisia ongelmia etenkin työmailla.⁶⁷ Invalidiaktivistit määrittivät henkisen invaliditeetin laajana yksilön kokemuksen ja yhteisön suhtautumisen välisenä ilmiönä, jossa sodan sisäisen luonteen seuraukset näkyivät etenkin työläistäustaisten valkoisten veteraanien jokapäiväisessä elämässä syrjintänä, vieroksuntana ja halveksuntana. Valkoiset rintamamiehet saivat ”kestää henkisiäkin järkytyksiä, joista he eivät koskaan voi vapautua ja joiden seurauksista he ovat joutuneet kärsimään taistelllessaan jokapäiväisen leipänsä puolesta.”⁶⁸ Vuosien 1931 ja 1937 invalidieläkehakemuksissa ja VRL:n avustusanomuksissa etenkin paikalliset suojeluskunnat katsoivat lausunnoissaan valkoisten työmiesten työmailla kokeman kiusaamisen keskeiseksi mielenterveysongelmien puhkeamisen tai pahenemisen syyksi.⁶⁹

Laaja-alaisuudestaan huolimatta invalidikäsitys ei ollut epämääräinen. Invalidiaktivistit olivat äärimmäisen tarkkoja siitä, ketä sai nimittää invalidiksi ja ketä ei. Vapaussodan Invalidiliitolla oli tiiviit yhteydet muiden maiden, erityisesti Viron ja Saksan sotainvalidiliittoihin.⁷⁰ Sotavammaisten solidaarisuus ei kuitenkaan yltänyt oman maan toiseen suureen sotainvalidiryhmään, punainvalideihin.⁷¹ *Vapaussodan invalidi* kirjoitti myös pistävään sävyyn yksinoikeudestaan invalidi-käsitteeseen. Vuonna 1938 perustettu Suomen invalidiyhdistysten keskus ry ei olisi saanut käyttää nimessään invalidi-sanaa, joka oli aktivistien mukaan vakiintunut tarkoittamaan ”vapaussodassa haavoittuneita tai sairastuneita henkilöitä.”⁷²

Henkistä invaliditeettiä määriteltiin paitsi pitkäaikaisena sosiaalis-taloudellisten vastoinkäymisten kimpuna, myös latentisti ilmenevänä. *Rintamamies*-lehti kirjoittaa:

On muistettava, että vapaussodan valkoinen armeija oli v. 1918 suurelta osin par[h]aassa miehuuden iässä. Nyt lähes 20 vuoden kulu-
tua, vanhuuden lähestyessä ovat vapaussodan koettelemukset tulleet näkyviin. Lievät haavoittumiset, kylmettymiset ja sielulliset järkytykset eivät painaneet nuorena ruumiissa. Vasta nyt ne alkavat tulla esille. Kenellä ennen tuntematon haavoittuminen alkaa vaivata niin, että työkykykin menee. Toisella äärimmäinen kylmettyminen, maatessaan hiestyneenä hängellä monia tunteja jopa vuorokausiakin, tulee esille ankarana reumatismina. Joku on tullut mielisairaaksi, kukaties kuinka kamalan kokemuksen seurauksista, sillä niitähän ei vapaussodastamme puuttunut.⁷³

Vapaussodan invalidin mukaan eläkemyön-
nöissä painoa oli pantava sodan ja vamman suoran syy-seuraus-yhteyden sijaan sille, että haki-
joiden ”[I]nvaliditeetti [on] välillisesti syynä siinä, että he ovat nykyään täysin avuttomassa tilassa. Vatsakatarrin on kehittynyt vatsahaavaksi, hermostuneisuus vienyt täydelliseen mielisairauteen.”⁷⁴

Valkoisten joukossa sisällissotaan osallistunut *Rintamamiehen* päätoimittaja Lauri E. Yrjölä vaati vuonna 1934 Yleisradiossa pitämässään esitelmässä, että sodan aiheuttamat pysyvät henkiset häiriöt olisi käsitettävä samojen lakien alaisina pysyviksi invaliditeettitapauksiksi fyysisten vammojen kanssa. Yrjölä huomauttaa, ettei sodan seurauksia ja vaikutuksia ihmisen sielunelämään ole objektiivisesti ja suomen kielellä yleisesti käsitelty. Yrjölän mielestä erityisesti vuoden 1918 sodan sisäinen luonne raateli monille pysyvät sielulliset vammat. Hän arveli, että sisällissotaan valkoisella puolella vapaaehtoisesti lähteneet olivat pääosin herkkäluontoisia, tunteellisia urheita

67. Valtiovalta ryhtyy parantamaan sotainvalidien oloja. *Vapaussodan invalidi* 2/1931, 14–16. Lasse Leander, Eivätkö hekin ole jääkäri-invalidieja? *Jääkäri-invalidi* 1/1932, 16–19.

68. *Rintamamies* 1.4.1938, 8.

69. KA, Sosiaali- ja terveysministeriö, Huolto- ja väestönosasto, Sosiaali- ja terveysministeriön huolto- ja väestönosaston köyhäinhuoltoimiston arkisto, Saapuneet asiakirjat vuoden 1918 invalideihin liittyen; KA, Vapaussodan Rintamamiesliitto, Vapaussoturien elämäkerrasto.

70. Saksan ja erityisesti kansallissosialistien invalidihuoltoa ihailtiin varauksettomasti. *Vapaussodan invalidi* 3/1937, 47–48; Saksalaisten invalidien retkikunta vierailut Suomessa. *Vapaussodan invalidi* 4/1937, 129; Huomattava saksalainen invalidi ja rintamamiesvierailu. *Vapaussodan invalidi* 5/1937, 1; Saksalaisten vierailu. *Vapaussodan invalidi* 1936, 5; British Leaguen toiminnasta selostuksia *Vapaussodan invalidi* 1/1935, 1.

71. Vapaussodan invalidien työnsaanti. *Vapaussodan invalidi* 5/1930, 67; F. Suikkanen, Eivät kaikki invalidit ole kohtalotovereitamme. *Vapaussodan invalidi* 4/1929, 39.

72. J.T. Miksi sotkea käsitteitä? *Vapaussodan invalidi* 1/1938, 14.

73. *Rintamamies* 23.10.1936, 1, jatkuu sivulla 8.

74. Korjattavia kohtia invalidien eläkeoloissa. *Vapaussodan invalidi* 3/1936, 52.

nuorukaisia, jotka eivät miettineet omaa etuaan tai osanneet suojella itseään, vaan asettivat isänmaan onnen omansa edelle ja olivat siksi alttiimpia henkisille järkytyksille.⁷⁵

Yrjölä kertoi omien vuoden 1918 aikaisten aseveljiensä kohtaloista: eräs miehistön keskuudessa hyvin suosittu entinen upseeri asui rautatieasemalla kodittomana alkoholistina, koska ei voinut unohtaa erään vuonna 1918 teloittamansa miehen katsetta. Toinen entinen sotatoveri oli kesken taisteluiden saanut suruviestin isänsä ja veljensä kuolemasta, mikä oli murtanut hänen "tervettäkin terveemmän hermostonsa", ja raivoissaan hän oli syyllistynyt tekoihin, jotka olivat "oikeastaan hänenlaiselleen luonteelle vieraita". Tämänkin sotilas todettiin alkoholisoituneeksi, ja hän eli "tahdottomana olentona ympäristönsä halveksimana". Kolmas Yrjölän entinen aseveli, työmies, oli työmaaterrorin invalidisoima ja työttömyyden ja kiusaamisen kautta pulloon sortunut. Yrjölä arvioi, että pelkästään hänen omassa vuoden 1918 aikaisessa tuttavapiirissään oli kymmenittäin vastaavia tapauksia.⁷⁶

Valkoisten teloittajien vaikeanemistä kevään 1918 tapahtumista on pidetty osallisten yhteisenä hiljaisuuden liittona.⁷⁷ Onkin harvinaista, että näihin tapahtumiin saati niiden psyykettä tuhoaviin seurauksiin viitattiin valkoisten julkisessa keskustelussa. Sen sijaan punaisten kertomusperinteessä toistuvat valkoisten teloittajien karmeat kohtalot ja tunnontuskien aiheuttama mielisairaus. Kertomukset resonoivat myös valkoisten keskustelijoiden kertomuksissa ja eleyssä todellisuudessa.⁷⁸ Yrjölän esimerkkitapaukset edustivat välittömän järkytysneuroosin saaneiden sijasta tappamisesta aiheutunutta pitkäaikaista ihmisen sielunelämän järkkymistä, raskaiden kokemusten ja sodan sisäisen luonteen johdosta syntyneiden sosiaalisten paineiden aiheuttamaa alamäkeä, masennusta ja päihdeongelmia.⁷⁹ Oman maan kansalaisten tappaminen oli valkoisten näkökulmasta perustavanlaatuisesti tuhoavaa ja vam-

mauttavaa, vaikka se nähtiinkin isänmaalle välttämättömänä velvollisuutena.

Mielenterveys hyväksyttynä uhrina isänmaalle

Invalidikeskustelua hallitsi eräänlainen patrioottinen uhrauskilpailu: korkeimmalle kohotettiin se, joka tuhosi ja uhrasi eniten isänmaalle. Kirjailija ja valkoinen veteraani Erkki Ilmari kuvaa *Vapaussodan Invalidiissa* vuonna 1935 julkaisutussa kirjoituksessaan Antti-nimistä miestä, jonka Ilmari tapasi Lapissa poroerotuksen aikaan. Antti oli pitkä, voimakas, komea ja taitava porojen kanssa. Muuten mies oli puhumaton ja poissaoleva. Häntä kutsuttiin Höppänä-Antiksi. Ilmari kirjoittaa:

Olkaamme lyhytsanaisia, semminkin kun on kysymys asiasta, joka on useimmille tuttu. Se helvetillinen melu, jolla Tampereen portteja ryskytettiin huhtikuun ensimmäisinä päivinä 1918, oli ollut liikaa Antille, erämaan mykistävissä hiljaisuudessa kasvaneelle nuorukaiselle. Ja kun tuo punaisten lujin lukko viimeinkin murtui, kotiutettiin tuo ulkonaisesti terve ja kelvollinen sotilas käyttökelvottomana. Hän tuli antaneeksi enemmän, mitä moni uskokaan. -- [H]änen kohtalonsa oli yhtä syvästi, ellei ehkä syvemminkin traagillinen kuin niitten lukemattomien tovereittensa, joitten raajoja tai povea on luoti runnellut. Antin, entisen toverini kunniaksi olen nämä rivit kirjoittanut, se onkin ainoa, mitä me lähimmäiset voimme hänelle menetetyin tilalle antaa: myötätuntomme ja kunnioituksemme. On hyvä muistaa, ettei vain veri yksin ole invaliditeetin merkki.⁸⁰

Toisen maailmansodan jälkeistä yleistä tahtotilaa invalidisoituneiden veteraanien kuntoutuksen järjestämiseksi Suomessa on käsitelty kunniavelkana ja sotilaiden antaman uhrin pyhittämisenä. Ilona Kempainen on liittänyt ajatuksen nationa-

75. L.E. Yrjölä, Huomiotta jäänyt vapaussodan seuraus. *Rintamamies* 1.6.1934, 4–5.

76. L.E. Yrjölä, Huomiotta jäänyt vapaussodan seuraus. *Rintamamies* 1.6.1934, 4–5.

77. Silvennoinen et al. 2016, 93–98.

78. Punaisten hyvityskertomuksista ks. Peltonen, Ulla-Maija. *Punakapinan Muistot. Tutkimus Työväen Muistelukerronnan Muotoutumisesta Vuoden 1918 Jälkeen*. SKS 1996.

79. Nykyisessä historiallisessa traumatutkimuksessa trauma mielletään yksittäisen järkytyksen sijaan usein juuri tällaisena ympäristöön ja yhteisöön laajenevana ketjureaktiona. Michael Roper, *The Secret Battle. Emotional Survival in the Great War*. Manchester University Press 2009; Crouthamel & Leese 2017.

80. Erkki Ilmari, Höppänä-Antti. *Vapaussodan invalidi* 1/1935, 11–12.

lismien logiikkaan, jossa uhri ylevöittää kuoleman ja haavoittumisen osaksi kansakunnan ylihistoriallista tarinaa.⁸¹ Valkoisten invalidiaktivistien kirjoituksissa vapaussodassa invalidisoituminen käsitettiin jopa suurempana uhrina kuin kuoleminen.⁸² Sotienvälisen ajan henkisistä invalideista käyty keskustelu sisällytti myös henkisen haavoittumisen osaksi uhridiskurssia. Vapaaehtoisesti sisällissotaan lähteneet ja siellä pysyvästi mieleltään vaurioituneet antoivat nuoren terveen ruumiinsa sijaan nuoren terveen mielensä. Invalidieläke käsitettiin ”korvaukseksi valtion jo haltuun ottamasta omaisuudesta”, siis nuoresta ”terveestä ruumiista ja sen työkyvystä”.⁸³

Suomalaiset aktivistit olivat huolissaan siitä, että invalidien huono kohtelu ja hoitamatta jättäminen ajaisi etenkin työläistäustaiset nuoret miehet suoraan kommunistien syliin. Samanlaisesti fasismin nousua pidettiin rintamamiesten huonon kohtelun aiheuttamana.⁸⁴ Valkoisen veteraaniliikkeen äänekkäs vaatimus vapaussodan loppuun saattamisesta, maan puhdistamisesta kommunisteista sekä kasvava pelko siitä, että sisällissodassa annetuista uhreista tulisi turhia ajoi aktivistien näkemyksen mukaan veteraaneja epätoivoisiin tekoihin. Nimimerkki Y. P-nen piti 1930-luvun alun väkivaltaista oikeistoradikalismia seurauksena sisällissodan henkisistä vammoista ja etenkin niiden korvaamatta jättämisestä. Kyyditykset, pahoinpitelyt ja kirjapainojen särkemiset olivat toki suurimmaksi osaksi entisten vapaussotureiden kontolla, mutta nämä rikokset (jos nyt olivat rikoksia lainkaan, nimimerkki huomauttaa) olivat kirjoittajan mukaan myös katsottavissa henkisesti invalidisoituneiden, itsensä jälleen uhraavien sotureiden teoiksi ja siksi niitä olisi pitänyt rankaisun sijaan ymmärtää.⁸⁵

Katse suunnattiin myös tulevaisuuteen. Oikeistolaisessa retoriikassa jatkuvasti välähdellyt pelonsekainen toive uudesta sodasta vaikutti invalidikeskusteluun. Valtion unohtamat, maata kiertävät invalidit toimivat huonona esimerkkinä tulevien sukupolvien sotureille.⁸⁶ Kuka haluaisi

uhrata nuoruutensa, fyysisen tai henkisen terveytensä tietäen päätyvänsä kadunkulmaan kerjäämään? Puolustustahto pysyi parhaiten yllä silloin, kun saatiin havaita, että valtio maksoi kunniavelkansa sen puolesta taistelleille.⁸⁷

Johtopäätökset

Olen tässä artikkelissa osoittanut, että sotaneurooseiksi tulkittavia psyykkisiä sairauksia esiintyi sisällissodan jäljiltä huomattavissa määrin, mutta todennäköisesti vain murto-osa näistä miehistä sai virallisen invalidistatuksen ja eläkkeen valtiolta. Valtio maksoi valkoisille invalidieläkkeitä vuosien 1919, 1931 ja 1937 eläkelakien perusteella. Jokaisella kierroksella myös psyykkisesti vammautuneille henkilöille myönnettiin eläkkeitä. Tämä on merkittävä uusi tieto siksi, että toisen maailmansodan jälkeen psyykkiset sotavammat jäivät täysin sotainvalidikorvausten ulkopuolelle. Onkin siis syytä olettaa, että suhtautuminen psyykkisiin sotavammoihin oli sallivampaa sotienvälisenä aikana kuin toisen maailmansodan jälkeen.

Vaikka psyykkisiä vammoja korvattiin, valkoisten invalidi- ja veteraaniliikkeen tyytymättömyys korvausta vaille jääneiden henkisten invalidien puolesta näkyi sotienvälisen ajan keskusteluissa säännöllisesti. Sodassa sielullisesti haavoittuneet eivät aktivistien määritelmien mukaan olleet pelkureita tai patologisesti alttiita mielenterveysongelmille, vaan urheita, terveitä ja kunnollisia nuoria miehiä, jotka uhrasivat isänmaan vapauden puolesta kalleimpansa, henkisen terveytensä. He olivat invalidiaktivistien silmissä todellisia sotainvalideja siinä missä raajansa menettäneekin.

Sodan aiheuttamat mielenterveysongelmat käsitettiin myös pitkäaikaisina, mahdollisesti vasta myöhemmin puhkeavina ja monin tavoin elämänlaatuun vaikuttavina vaikeuksina. Valkoisessa Suomessa kunniakansalaisiksi kohotettujen jääkärien sodanaikaiset ja sotienjälkeiset, julkistakin huomiota herättäneet mielenterveysongelmat ja korkeat itsemurhaluvut sekä heidän

81. Ilona Kemppainen, *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. SKS 2006.

82. A—O L—i. Kun ette ole mitään tehneet isänmaan hyväksi... *Vapaussodan invaliidi 2/1932*, 29. Invaliidien oikeuksia ja velvollisuuksia. *Vapaussodan invaliidi 1/1931*, 3.

83. Korjattavia kohtia invaliidien eläkeoloissa. *Vapaussodan invaliidi 3/1936*, 55.

84. H.I., Kunniavelka. *Vapaussodan invaliidi 5/1937*, 140

85. Y. P-nen, Henkisistä invalideja. *Rintamamies 1.6.1932*, 8.

86. Invaliidien oikeuksia ja velvollisuuksia. *Vapaussodan invaliidi 1/1931*, 3.

87. H.I., Kunniavelka. *Vapaussodan invaliidi 5/1937*, 140

keskeinen roolinsa armeijassa ja veteraani- ja invalidiorganisaatioissa takasi sen, että henkisesti invaliditeetista tuli poliittisesti ja moraalisesti hyväksytty ilmiö myös sisällissodan ja irredenttisotien valkoisten veteraanien keskuudessa. Poliittisesti vaikutusvaltaiset aktivistit kykenivät paitsi määrittelemään vammaisuutta, myös vai-

kuttamaan sen sosiaaliseen ja juridiseen kompensointiin, siis yhteisön suhtautumiseen ja eläkelakien määritelmiin.

FM **Virva Liski** työskentelee väitöskirjatutkijana Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** virva.liski@helsinki.fi.